

I. KÖTET

8.FÜZET

A
MAGYAR NYELVTUDOMÁNY
KÉZIKÖNYVE

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS

NÉMETH GYULA

**Etnikai csoportok,
vidékek**

Írta

VISKI KÁROLY

BUDAPEST,
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1938.

Ára 0.80 pengő.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 1920 január 20-án elhatározta, hogy kiadja a magyar és finnugor nyelvtudomány kézikönyvét. Kettős célt kívánt ezzel a bizottság elérni: egyrészt az eddigi biztos eredményeket akként összefoglalni, hogy ezáltal a további kutatásokat előmozdítsa, másrészt pedig a felső oktatást is óhajtotta szolgálni, azért az egyetemi hallgatók szükségleteit is szem előtt tartotta. A munka kétféle kiadásban jelenik meg, t. L kötetben, illetőleg kötetekben, azonkívül minden egyes cikk külön füzetben is.

A Nyelvtudományi Bizottság nevében:

MELICH JÁNOS
előadó.

SZINNYEI JÓZSEF
elnök.

ETNIKAI CSOPORTOK, VIDÉKEK

ÍRTA
VISKI KÁROLY

1. Etnikumon valamely nép (néptöredék, csoport) néprajzi szintű, tehát hagyományosan alakult műveltsége tárgyi és szellemi jelenségeinek foglalatát értjük.

A műveltségállomány állandó mozgalmában van, mint a nép, amely, élte; gyarapodik, átalakul, pusztul. A mozgalom menete, mozzanatainak időtartama részben a néplélekben lappangó okoktól, részben az életformát alakító, változandó, külső körülményektől, hatásoktól (népközi, földrajzi, gazdasági, közlekedési, társadalmi, szervezeti stb. viszonyoktól) s az ezeket is irányító vagy átalakító, sokszor váratlanul megjelenő történeti sorsfordulatoktól függ.

Az etnikum legkorábbi szakaszára származása vet világot. A 'származás', 'eredet' — nem egyéb, akár őstörténeti, akár csak 100—200 éves elkülönülésnél, elváltakozásnál — egy korábbi etnikai közösségtől. Ez az elkülönülés — a korábbi egységből, (csoportból) némely jegyeket megtart, másokat elhagy s adódó új népközi helyzetében, földrajzi környezetében némelyeket elsajátít, magához hasonít (asszimilál), másokat nem is érint.

Az etnikumot alakító szellemi és tárgyi javak mozgalmának, forgalmának, cseréjének a nyelv nem föltétlen akadálya. A nyelvi hatások tehát nem szükségképeni etnikai határok.) Egyes etnikus értékű jegyek (telepformai, foglalkozási, építészeti, tűzhelykörüli, bútorzati, szokásbeli, népköltési, népzenei stb. jelenségek) néha a nyelvhatárok egész során átterjednek, illetőleg gyakran olyan helyhez tapadt, marandó jelenségeknek mutatkoznak, amelyeken a nyelvek hullámai átcsaphatnak, anélkül, hogy alakjukból lényeges jegyeket elsodornának.

Olyan kisebb vagy nagyobb etnikai egységet (csoportot) sem a történelem, sem a néprajz nem ismer, amelynek teljes (tárgyi és

szellemi) műveltségállománya kizárólag az övé volna. (Ebből az következik, hogy határai csak az egyes műveltségjelenségeknek, e jelenségek alkotó jegyeinek vannak. Tehát nem a valamely embertömeg életéhez tartozó halászat, tűzhely, nyelvjárás, népköltés, népzene, jogszokás egésze sajátja bármely etnikumnak, hanem mindezeknek csupán valamely állománybeli vagy alkati része, tartozéka, technikája, formája, díszítménye, szerkezete, műveletbeli fogása, a halászháló, tűzhely, sütőeszköz, strófaszerkezet, epikus motívum, diftongizálás, házassági jogszokás sajátos alakja, szabott alkalmazása stb. A laikus egy-két ilyen jegyből — többnyire a ruházatiakból, nyelvjárásiakból — formál egy-egy etnikai csoportot. De a néprajz is ezekből választja ki egyes műveltségterületek, vidékek jelszavas jelölésére a vezérlenséget: *m a t r i a r c h a t u s* területe, *b u m e r á n g* kultúra, *ö t f o k ú h a n g s o r ú* (z e n e i), *«i»- z ő* (n y e l v i) *d i a l e k t u s* stb.

Ha az alábbiakban a köztudatban, történeti vagy népi hagyományban élő, tehát valóság gyanánt jelentkező etnikai csoportokról, földrajzi-néprajzi vidékekről szólunk, ezeknek az elkülönítéseknek ma még jobbára nem tulajdoníthatunk több jelentőséget, mint például a szegedi nyelvjárás olyan sommás meghatározásának, hogy ott a magyarok ö-vel beszélnek. — C s o p o r t j a i n k t e h á t n e m t u d o m á n y o s v i z s g á l a t o k e r e d m é n y e i, mert ilyen határkereső célú, számbavehető kutatások nem történtek. — Az etnikai határok kérdésében azonban a tudományos kutatás sem fog többre jutni az egyes jelenségek határainak kijelölésénél, de ezek valóban határjáró, a jelenségeket egymástól elhatároló, több irányú következtetésre alkalmas, fontos megállapítások lesznek. — E följárando határok kétségkívül gyakran fognak egy; vonalon haladni a nyelvjárási jelenségekével. A nyelvjáráskutató jövő megállapításaiban az ilyen együttesség külön bizonyító nyomatékként fog szerepelni.

Irodalom: *A Magy. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője*. 1891—. — *A magyarság néprajza*. I., II. *A magyarság tárgyi néprajza*. III., IV. *A magyarság szellemi néprajza*. Bpest (1933—1937). — *A Pallas nagy lexikona*. Bpest, 1893—1900. — *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen. Magyarország*. I—VII. Bpo-t, 1887 — BALASSA, *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Bpest, 1891. — BALASSA, *A magyar nyelvjárások keletkezése*. Ethnographnu IX, 1893. — BALOGH, *A népfajok Magyarországon*. Bpest, 1902. — CSANKI, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I—V. Bpest, 1890—1913. — CZUCZOR—FOGARASI, *A magyar nyele szálára*. Poet (Bp:st), 1862—1874. — ERDÉLYI, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. MNy. I. 291, 337. — *Ethnographia (Népelet)*.

A Magy. Néprajzi Társaság folyóirata. 1890—. — FÉNYES, Magyarország s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota. I—VI. lest. 1836—40. — GOMBÓCZ—MELICH, Magyar etymológiai szótár. Bpest, 1914—. — HUNFALVY JÁNOS, Magyarország természeti viszonyainak leírása, I—III. Pest, 1863—65. — HUNFALVY PÁL, Magyarország ethnographiája. Bpest, 1876. — LIPSZKY, Repertorium aller Oerter., etc. Ofen. 1808. — LIPSZKY, Tabula generalis regni Hungariae . . . etc. Pesthini, 1804—1806. — Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebb nyelvmélektől a nyelvújításig. Szerkesztették SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND. I—III. Bpest, 1890—1893. — ORTVAY, Magyarország egyházi földleírása a XIV. században a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. (Térképpel.) Bpest, 1892. — ORTVAY, Magyarország régi (írajza a XIII. század végéig. I—II. Bpest, 1882. — PESTHY, Az eltűnt régi vármegyék. Bpest, 1880. — PRINZ—CHOLNOKY—GR. TELEKI, Magyar földrajz. I. rész. Magyarország tájrajza. II. rész. A magyar munka földrajza. III. rész. Az államföldrajzi kép. (Magyar föld, magyar faj. I—111. k.) Bpest, é. n. — SZAMOTA—ZOLNAI. Magyar ökle vél szótár. Bpest, 1902—1906.

Hagyományos etnikai csoportjaink, vidékeink a Dunántúl, Alföld, Felföld, Erdély rendjében a következők:

2. DUNÁNTÚL — Őrség Történeti alakulat Már a XIII. században följegyzett hagyomány szerint a honfoglalás után a nyugati határ vasi részére telepített határőrök, (határország, speculatores; 1272—1331: spec. *Ewr dictorum*, 1451: In districtu *Eorseggi* in Com. Castriferrei OSz.). A XIV. század harmadik tizedétől ő r n a g y s á g, amelynek középpontja Óriszentpéter, s első ő r n a g y a felsőöri Miklós (1497: *Eur Nogh* OSz.). Területe a Zala felső és a Kerka középső völgye, amelyet a következő faluk kerítettek: Szalafő, Ispánk, Szaknylr, Pankasz, Szata (Szatta), Kerkás-kápolna, Szomoróc, Kapornak, Őrihodos; e községeket is beleértve, összesen 18. A székelyekéhez hasonló kiváltsága örök jogi helyzete az országos nemességével látszik egyértékűnek. A Szalafő táján öröködök egy része (akiknek régi neve 1364: *Zalafewewr*, 1392: *zalaewr*, MNy. IX, 149) már a *XYV.* században, a németújvári uradalommal, magánkézre kerül. A többiek kiváltságait még a XVI. században is megerősítik. Később ezek is jobbágyokká lesznek. A székelység egy részével együtt a második olyan csoport, amely fenyesalji jellegű területen szállott meg. Néprajza a közeli Hetes és Göcsej s általában a zala- és kerkavölgyi magyarsággal (a *Szalasággal*, — 1526: *zalaffágban*. Érdy-C. NySz. —) egyező; nem egy néprajzi jelensége a közeli vendségével (a t ó t é a g ó v a l) rokon.

A vasi középkori határőrvidéknek s területi összefüggésének kérdéseit itt természetesen naplózunk kell s csupán a számontartott csoportokat érintjük.

A határórség másik magyar csoportja az ugyancsak vasi Felsőőr vidéke, a Pinka, illetőleg a Szék-patak völgyében, más őir és lövő nevű községek szomszédságában. E szigetszerű terület magyar maradványainak elkülönült csoportja: *Felsőőr, Alsóőr* és *Őrisziget*. Hozzánk számítható a német többségű *Jobbágyi* (egykor szintén kiváltságos) magyar lakosságú része: *Kisjobbágyi*; (1496: *Jobagy Alsoeicr Felseeur* OSz.). Szigetszerűségéből következőleg német hatásokkal bővebben érintett terület; egyébként a vasi, alsóőrségi, zalai magyarsággal vannak néprajzi kapcsolatai. Erdőalji háziiparos nép, mint? székely, s áruival jár le Magyarországra. — Felsőőr *Alszei él-Felseg-e* szerint is egyben-másban különbözik egymástól. Vallásfekezet szerint is megoszlanak.

Göcsej (a *Göcsef, Göcsejség*, tréfas nevén: *Girgácia*, 1818: *Kerkatia*; csúfságból: *Gergatia*, MNy. XIII, 303; különösen a novai járás északi részén: a szegek országa; 1266: *Egutèug*, 1323: *Piliskezeg* OSz.) pontosabban körül nem határolható terület; nagyjában Zala vármegyének a Zala folyó, Principális-csatorna (Nagy-csatorna, Válicka), Kerka folyó és a Dráva közötti területe. Maguk a községek nem tartják magukat beletartozónak, mert a *Göcsej, göcseji* szóban gúnyt éreznek; ezért szerintük *Göcsej* (mindenütt) a szomszéd faluval kezdődik. Rossz közlekedésű (sáros) falui sok hagyományost megőriztek.

Hetés: Göcsejjel szomszédos s vele néprajzitag majd mindenben azonos csoport Göcsej, az Orseg es a vendseg között.

Hegyhát: a Zala—Rába közén, az Őrség és Kemenesalja között, Vas megyében; részben fenyvesalji jellegű, mint az Őrség, részben bükkövezeti, mint a Kemenesalja, ez utóbbival együtt korábban főleg legeltető terület. Hozzácsatlakozik a Hegyhát északi részével azonos földrajzi viszonyokkal jelentkező, térszínben is vele rokon, de jobb életlehetőségű Kemenesalja.

Kemenesalja az elébbi h e g y h á t[?] folytatása, ugyancsak Vas megyében, kb. Hegyhátgyertyánostól kezdve a *Cser* (egykor nyilván *K e m e n e s*) nevű erdős hátság alatt, a Rába és a Marcal között; nagyobb számú falujával ez utóbbinak völgyébe települt csoport, igazában földrajzi táj-, illetőleg vidéknév. Legészakibb, a táj nevét viselő faluja Kemenesszentpéter. Jellegzetesebb falui szorosan a hegy alatt vannak; pontosabban ezek a *k e m e n e s a l j i* telepek.

Sokoróalja széles völgyekkel a Rába felé haladó alacsony dombhátsor végső ellapuló nyúlványai Győr megyében, a Bakony-ér és a Marcal között; korábban e megye egyik járása; a győri síkságnak,

az itt kezdődő, s a szakirodalomban Kis-Alföld nevű földrajzi tájnak szomszédságában.

A *Kis-Alföld* — amelynek a hagyományban szűmontartott össze foglaló neve nincs — sok tekintetben, egységes földrajzi táj és néprajzi egység területe, amelyet a Duna a múltban legfennebb közlekedésileg bontott meg időnként. Az erre törekvő sok folyó s az ezek alkotta egykori — ma már jobbra lecsapolt — árterek, vizenyős rétségek, nádas tóságok inkább földrajzilag osztják kisebb-nagyobb tájékokra s bennük néprajzi területekre. Ezek a következők:

Rábaköz: a Rába, Repce, Rábca (Hanság-csatorna) által körülvett sopron- s kisebb részben győrmezei terület; már a középkorban közigazgatási egység, ezek (s édes). 1240: *Rabakuz*, 1381: in districtu *Rabakuz* OSz.) A szabályozások előtt északon a Hanságba olvadt. Jellegetes középponti községe *Kapuvár*, az egykori vizenyős gyeplápa kapu-ja, kapu-vár-a. Győrmezei részének, azaz a Lórét-csatorna vonalától keletre eső, háromszög alakú darabjának neve: *Tóköz*; a Lórét-osatornával víztelenített, korábban a Rába egyik medréről táplálkozó mocsaras- rétsége: *Lórét*.

A *Hanság* (helyi ejtés szerint *Hány*, *Hány sag*; 1584: *han* NyK. XXT, 166) az Ikva, Repce, Rábca vízöntő, lápos birodalma, rétes nádvilág, az ilyen területet jellemző földrajzi tájjal és néprajzi képvel, gazdálkodással és háziiparral; egykor vízzel körülzárt, *hanyV* falui: Kóny Osló, Sövényháza etb.

A *Fertő* (*Fertő tava*; 1200 körül: stagnum *Fertew*. OSz.; 1317: lacum *Ferthew* CSÁNKI: III, 683) Mosón és Sopron vármegye területén, korábban az előbbivel mintegy együttélésben levő nádas tóság, ma már csak igen megszűkülte földdarabra szoruló, időszaki vízterülettel. Fölötte a mosoni síkság s benne a Duna—Lajta között (L a j t a - k ö z): a *Fenyér*. (A Lajta régi neve *Sár*; 1415: fluuium *Saarvize* alio nomine *Laytha* OSz.)

A *Szigetköz* (másként *Kis-Csallóköz*) a Mosoni-Dunaág (helyi nevén *Kis-Duna*) és az *Öreg-Duna*, által körülfogott sziget az *Öreg-Duna* jobb partján. Mosón felől eső része: *Föltáj* (helyi ejtés szerint *Föltáj*), a Győr felőli: *AUáj*^

Csallóköz (1334: *Chorloulukuz* OSz.; talán aranyászó lakosságáról, illetőleg mondával magyarázott tündéri, aranygyümölcsű bőségéről elnevezetten: *Aranykert*, a Kis-Csallóköznek is mondott *Szigetköz* ellenében: *Nagy-Csallóköz*; középkori neve szerint *Kis-Pozsony* megye, comitatus minoris *Posonii*); régebben közigazgatási, katonai, nemesi közület is (1269: *Challockewz* NySz., 1355:

In comitatu *Chouloickuz*, 1355: In prouincia *Cholloukuz*, 1429: In districtu *Challotckuz*. OSz.); *Feltáj-a* a múltban a pozsonyi, *Altáj-a* a komáromi vár körzetébe tartozott; így kettő a járás is: felső- és alsó-csallóközi járás. Szigetszerű terület, amelyet a Pozsonynál kitérő, Gutánál a Vággal bővülő, Komáromnál az öreg-Dunával újra egyesülő Érsekújvári-, másként Vág-Duna (Kis-Duna) kerít körül. Régebben a fokok és erek jobban részekre szaggatták. E fokok közül említésre méltó az Öreg-Dunából Bakánál kitérő s Kulcsodnál visszaömlő *Csiliz*, (ma Csiliz-csatorna nevű halovány), amely a *Csilizköz-t* fogja körül. E név Győr megye egyik (tósziget-csilizközi) járása nevében is benne van, amely három 'köz'-nek, v i z k ö z -nek (*Tóköz*, *Szigetköz*, *Csilizköz*) közigazgatási foglalatja.

A Dunától a Dunántúli Középhegység felé visszafordulva említjük a Kemenesaljához nem számítható távolabbi, marcalvölgyi *Marcalvidéké-t*, a nyugati *Bakony alj á-t*, azaz a Bakony által kettéválasztott veszprémi magyarság *pápvaidéki* területét.

A *Bakony*. (1193: *Bókon* MNy. XXIII, 566) nemcsak földrajzi táj, hanem — éppen földrajzi alapon — egyúttal történeti alakulat is; már a XIII. században (mint korábban is királyi birtok) külön iepánság, comitatus *Bokoniensis*, de nem vármegye (1269: in comitatu *Bokoniensi* MNy. XXIII, 567). Királyi vagy püspöki szolgálatban álló, több-kevesebb kiváltsággal ellátott s z ék-ek, vagy n e m e s faluk csoport-sora; ilyen a Vecse, Kisjenő, Tapolcafő községeket magában foglaló egykori *vecsei* szék (s e d e s); a a k i r á l y i v a d á s z - és k a n á s z b a g y o m á n y ú, erdő- és r i d e g ó v ó Szentgál, Szentkirályszabadja, Vámos, Nemesszalók, Karakószörcsök, a ma szigetszerű helyzetű Tés, aztán Dudar, Gyulafirátót, Nemesvita s számtalan más, a BaKony területéhez számítható veszprémi és zalai község. A Bakony b c Γ-ében Bakonybél.

A Bakony—Vértes—Gerecse hegysorától keletre jellegzetes földrajzi táj a *Pilis*, egykor külön megye, (ma Pest, Solt megyével és a Kiskunsággal egyesítve). Jellegzetes faluja a ma Esztergom megyéhez tartozó Pilismarót. — Néprajzi megjelenése szerint inkább a dunántúli területhez számítható a Váci- és Szentendroi-Dunaág (Öreg-Duna és Kis-Duna) által közrefogott *Szentendrei-* (vagy *Monostori-*) sziget, Kisoroszi, Tótfalu, Pócsmegyer és Szigetmonostor nevű faluival.

A *Vértesalja* Móri-völgy (Sárvíz) Szentlászlói-patak között a Sárrét és Velencei-tóra lejtő terület, déli sarkában Székesfehérvárral.

A *Mezőföld* az előbbtől délre, a Sió—Balaton—Sárvíz—Duna vonalával vázolható padföld, amelyet az Alföldtől nemcsak a Duna, hanem egy 50—60 m magas parttörés is elválaszt. Sajátos tája és élétszíne a Séd és a Sárvize (1283: fluuium *Saar* prope *Albam* OSz.) vízöntő területe: a Sárm felső szakaszán a Székesfehérvártól nyugatra eső *Sárrét* (korábban *Sármellyék* [1356: *Saarmellek* OSz.] néven fejrmegeyi járás része). E neveknek megfelelően a tolnamegyei *Sárköz* felé haladó, hosszú, vizenyős vonulata mentén a sár szóval jelzett községek sora: Sárbogárd, Sárszentmiklós, Sárfigce&r Sárccce, Sárszentlőrinc, Sárpilis stb.

Sárköz (*Sárközség*: 1521: *Sarkez*; így 1459-ben s korábban a pápai tizedlajstromban; ebben az időben esperesség neve is; PESTY, Az elt. régi várm., 225); a Sárvize alsó szakaszán — már Tolna megyében — a Sió—Koppány—Kapos vizével is megöntve terjeng a kanyargós, kalocsa—baja-táji Duna-szakasz j.obb partján s a helyi erekkel, holt-ágakkal, k i s d u n á k k a l áztatva tárta elénk még nem régen is a jellegzetes sárvizek közét, ezt a terjedelmes sáros v i z k ö z t. Nyugatról világos határa a Szekszárd—bátai h ö g y-sor. A Duna — keleten — korábban még közigazgatási határnak sem volt alkalmas, annál kevésbbé, mert balparti része éppen olyan s á r k ö z volt, mint ma a tolnai rész; (erről alább szólunk). A tolnai *Sárköz* sajátos népcsoportja: Öcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék. Bába népe. A Vizek szabályozása óia e vidéknek, és életének egykori képe inkább csak a hagyományban él.

A *Völgység* a Sárköz és a Mezőföld szomszédságában, a Kapos és Sárvíz fordulójában, e kettő által határoltan, korábban — mint tolnai járás — közigazgatási egység is.

A *Mecsek vidéke* az előbbi folytatásaként, délre, már baranyai terület, sok ősiségét őrző magyar falukkal: Hosszúhetény, Zengővárkony, Mánfa, Budafa stb.

Az *Ormánység* (*Ormánság*. 1257: inter *Drawam* et *Vrman* CSÁNKI, II. 520), Baranyában, száz évvel ezelőtti megállapítás szerint a kémesi határba eső laki hídtól a vármegye csúcsáig, Bogdá-sáig terjed a Dráva mentén s összesen 22 magyar és egy horvát községből (Sztára) áll. A Villányi-hegység és a Dráva között, a Feketevíz és az Ókor vízgyűjtő területén sajátos jellegű, korábban nagy erdőségekkel lepett vízköz-sorozat s emiatt sok kisebb egysége (vízköze) van s még több volt régen: *Ormányköz*, *Bőköz*, *borvidék* (1267: in districtu Ormankoz CSÁNKI, II, 533., MNy. XXV, 1494—9: Poss. *Beulkewz* CSÁNKI, II, 472; 1,183: iuxta *Okur*

CSÁNKI, II, 512.). A Dráva—Dunaszög tája: az *Alvidék*. (Másként: Kiss, Ormányság, 10. 1.)

Somogy (*Somogyság*, *Somogy/ország*, 1055: *Sumig* NyK. XXV, 142, *Somogyság* ÉRDY C. MNy. XXII, 187) tartományát két részen tartja nyilván: földrajz és néprajz. *Belső-Somogy*: a megye déli része, közigazgatásilag is elkülönülten, a Kapos folyótól délre eső kaposvári szigetvari, nagyatádi és csurgói járás területe. *Külső-Somogy* a megye többi része. Nagyjában a Dombóvár—Kaposvár—Nagykanizsa közti vonal tekinthető a kettő között választóhatárnak. Két említésre méltó, néprajzilag is sajátosabb területe: a Kapóstól délre eső hegyvidék, a *Zselic* (*Zsilic*, *Zelicség*) s a balatoni Nagyberék hátában, a lengyeltóti járásban, az egymás közelében lévő tót eredetű Buzeák, Tótszentpál és Varjaskér, néhány más hasonló vagy déli szláv eredetű község szomszédságában. A különböző két terület jellegzetesebb magyar községei: *Kiliti*, *Szenna*, *Csököly*, *Csurgó*, *Iharosberény* stb.

A *Balaton* nagy vízterülete, különösen a korábbi időkben, sajátos vízparti es vízi életet teremtett s az egyébként földrajzilag eléggé különböző két part népét sok tekintetben egységes életszintben és műveltségformában kapcsolta össze. A nép a közigazgatási hovatartozás szerint emlegeti partrészeit: *somogyi*, *szálai*, *veszprémi oldal*. (Az északi part *Balatonfelvidék* neve irodalmi eredetű.)

A Dél-Dunántúl népével szoros kapcsolatban és rokon műveltségformában él egymás közelében három *drávántúli* (szláv *óniaV*) *mágyar falu népe*: Szerem megyében *Kórógy*, Verőce megyében *Haraszi* és *Szentlászló*; mindhárom az azóta szabályozott Vuka folyó árterébe települt; (Haraszi mai telephelye — a víz miatt — már a harmadik) . Hagyományuk szerint a tatárjáráskor szálltak ide. A vukovári uradalom jobbágjai voltak. Valamennyien reformátusok. A negyedik szlavóniai magyar lakosságú falu *Rétfala*, Eszék mellett, szerb, horvát, német, cseh és tót lakosokkal keverten. A négy falu magyarjait a baranyaiak *brendzó* (*brencó*, *berencó*) gúnynévvel nevezik. A szentlászlóiak helyi gúnyneve *bohó*, *puzás*, *taporcai*, a harasziaké *bóbac*; puzások a rétfalusiak is. Maguk e három néven emlegetik a baranyaiakat és bácskaiakat is.

A Dunántúl többi, az itt megemlített vidékek és népcsoportok sorába nem sorozott tájrészleteit és népcsoportjait általában a *me g y e n e v é v e l* szoktuk említeni. A megyék sem egyebek, mint egykori nemzetségi, birtoklási, katonai, gazdasági, közigazgatási, lényeg szerint földrajzi tényezők irányítása nyomán szervezett egy-

ségek, amelyeknek legkorábbi vázlatos határsávjait észrevehetőbben a konzervatívabb egyházi közigazgatási egységek (püspökségek, íőesperességek) határai őrzik, jobbra a világi közigazgatás területeihez igazodva. Ahol a későbbi, többszöri megyerendezés az eredetibb egységeket túlságosan meg nem bolygatta, a megye nevében egyttal a tágabb szülőföld nevének tudata él (*somogyi, baranyai, vasi*, stb.). Ez a megállapítás a következő fejezetekhez is hozzáértendő.

Irodalom: BALASSA, *A sláviai magyarokról*. (Kny. a Budapesti Szemléből.) Bpest, 1894. — GARAY, *Szláviai régi magyar faluk*. (A M agy. Nemz. Múz. Népi. Osztályának Értesítője. 1911.) — GÖNCZI, *Göcsej s kapcsolatosan Hetes vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár, 1914. — JANKÓ, *A balatonmelléki lakosság néprajza*. Bpest, 1902. — KISS GÉZA, *Ormánység*. Bpest, 1937. — KOGUTOVICZ, *Dunántúl és Kisalföld írásban és képen*. I, II. Bpest, 1930, 1936. — Magyarország vármegyéi és városai. Győr vm. — Vas vm. — Somogy %m. — Tolna vm. — MALONYAY, *A magyar nép művészete*. III. *A balatonmelléki magyar pásztornép művészete*. IV. *A dunántúli magyar nép művészete*. (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna.) Bpest, 1911, 1912. — MÉSZÖLY, *Az őrség száz évvel ezelőtt*. Ethn. XXVIII. (1917), 99. — TAGÁNYI, *Gyepű és gyepűelve*. MNy. IX, 149. — VÁRADY, *Baranya vm. múltja és jelene*. I, II. Pécs, 1896. — WALLNER, *A felsőőrvidéki magyarság települése*. Földr. Közi. 1926.

3. ALFÖLD. — Az *Alföld* nagy része a török hódoltság és következményei terhe alatt korábbi települési, gazdasági, közigazgatási sőt földrajzi (tájképi) mivoltából kiforgatott,) népessége szerint kényszerből vagy tudatosan összekevert területi 1669-ig — akkori szambavétele szerint — már mintegy 900 község vált rajta pusztává. Alapvető földrajzi jellege (alföldsége, síksága) már kezdet óta kevésbé volt alkalmas arra, hogy határozottabban elkülöníthető néprajzi csoportokat formáljon. Újraterelése, vagy lakosainak ide-oda bolyongása, futása, ellopakodása, a véletlen vagy szándéktalan helybenragadása még éppen nem volt arra való, hogy hagyományos kereteket megőrizzen. Ilyenek töredékei csak a történeti viharok idején megközelíthetetlen vízközi helyzetekben maradtak fönns ott is közigazgatási határokkal többször zaklatottan. Viszont az új alakulásokat — szinte kezdetükkor — folyamatban, mintegy megszületőben figyelhetjük s az etnikus jelek életét egymással való sűrűlésük és kiegyenlítődésük menetében tanulmányozhatjuk.

Maga az *Alföld* szó sem hagyományos; mint sajátos tájat jelentő földrajzi műszó, fiatal alkotás. Korábban az országot igazgató középponttól lefelé, délre fekvő területet jelentette, változó

fogalmi tartalommal (1808: pars inferior regni; 1242: *Olfeld* [boszniai zsupánság: Dólni Kraj]; 1526: Az *alfelden* az dwna mellett; ÉrdyC. NySz. — 1578: *alpheodij*, 1590: *alfeöld* MNy. II, 128). A hódoltság után ragadt az Alföldre a *Puszt*a név, amely ma is annyi alföldi helynévben benne van. A *puszta* eredetileg az elpusztult helység (falu) embertelenné vált területe (— egyebütt is az országban, pl. Erdélyben: *Pusztakamarás* —); az alföldi *Tetétlen-puszt*a, *Tázlár-puszt*a, *Köles ér-puszt*a, korábban *Puszt*a-*Tetétlen*, *Puszt*a-*Tázlár*, stb.; (már a középkorban is: 1348: *Puztascentmihal*, 1468: *Banpusztha* OSz.; Erdélyben 1421: *Pwztakamaras* CSÁNKI, V, 395), mint ma is *Pusztapó* (*Puszt*a-*Pó*): az elpusztult *Tetétlen*, *Tázlár*, *Kölesér*, *Pata*, *Pó* község (falu) területe. Helyükön aztán vagy mezőgazdasági uradalmi központok (cseléd-lakosságú puszták) vagy — déli alföldi szóval — szállás-, — egyebütt szokásos, újabban általánossá vált szóval — *tanya* -közösségek keletkeztek, részben azon el nem pusztult városok közigazgatása és védelme alatt, amelyek kerítése mögé menekült (Tu t ö tt) vagy szivárgott az egykori, környékbeli faluk lakossága (már a hódoltság alatt is, nem egyszer titkon, egyetlen éjszakának idején). így nőttek egyes, korábban városi jellegű községek óriási határu földműves, paraszt városokká (Kecskemét, Szeged, Szabadka, Hódmezővásárhely, Debrecen, stb.), amelyek mintegy hatalmas *puszt*a-*gyepek* közepébe zárkozva, külön-külön etnikai egységeknek érzik magukat, (pl. Debrecen a *Basa h almon* belül), s többnyire valóban azok is. (Ugyan egyesülésükre is van a múltban példa: Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös: a *Három város*.)

A legnagyobb ilyen *pusztaság* volt, még a múlt század második felében is, a Budapest—Cegléd-vonaltól délre, kb. Halas iájáig terjedő Duna—Tisza-közi területnek mintegy 2500 km²-nyi darabja, amelynek járható homokterülete volt a félhold alatt s azután is a becs—buda—belgrádi forgalom egyik útvonala s körötte az idegen utast megdöbbentő, végeláthatatlan *P u s z t a*-táj és gazdasági életforma, amelynek gerince: a szilajpásztorkodás. Ez magyarázza meg az alföldi szó XVI. századi jelentését, amely szerint az *alfeoldy*, *alpheody*: ~o c h s e n h a n d e l s l e u t, „akik az alfeöldről és az pogányok birtokából barmokat haytanak“, azaz *hajtók*.

Az *Alj öld* nagy egységéből két terjedelmes homokhát emelkedik az átlagos térszint föle; az egyik a Duna—Tisza-közén Budapest;—Cegléd vonalától a Ferenc-csatornáig terjedő (— résznevén nevezve —) *Homokság*, a másik a Tisza—Szamos—Kraszna—Ér —

Berettyó—Hortobágy-mellék mélysztintjéből kiemelkedő *Nyírség*. E homokpadok s a köröttük levő mélysztint folyóközi és folyómenti helyzete szerint alakultak jellegzetesebb földrajzi tájak, vidékek s ezek irányítása szerint gazdasági, közigazgatási s általában történeti népi egységek; ezektől függetlenül a Tisza, Berettyó, Körös, Maros táján többé-kevésbé hasonló csoportok.

Az egyes tájékok, vidékekre, néprajzi csoportokra térve: a fön-
tebb elhagyott Dunántúlról legalkalmasabb átkelőhely számunkra a tolnai Sárköz vidéke, amelynek vele egységet alkotó kiegészítő része a Duna balpartján van. Neve is azonos, ez is: Sárköz. A középkorban ez is — részben — a Duna jobbpartján van s Tolna megye tartozéka; közvetlenül a mohácsi vész előtt Csanád, Sükösd, Kákony, Szentistván, Istvánmege és Szeremle — ma csak részben, korábban mind pestmegyei falu — Bodrog megyéhez tartozott. — A pápai tizedlajstrom szerint a kalocsai érsekség egyik főesperesége a S á r k ö z-ben van, a következő XV. században a szekszárdi apátság fajszi széke (Fájsz ma a Duna balpartján) szintén a S á r k ö z-ben s ehhez tartozik a Dunától mintegy 15 km-nyire keletre eső Szakmar is. A mohácsi vész előtt pár évvel a bodrogmegyei Szántó falu is a S ár kö z-ben van. Ezek az — egyéb történeti vízközi helyzetre is alkalmazható — adatok bizonyoságok a Duna s általában az alföldi jellegű vizek hol összekötő, hol elválasztó szerepére.

Néprajzilag ide, a Sárközhöz foghatók a Dunapataj—Kiskőrös—Baja és Duna köztü háromszög községei, amelyek közt jellegzetes Bogyiszló, Érsekcsanád, Bajaszentistván, Szeremle. Sajátos a tájék is, a dus növényzetű, rétségi arculatú *turján* (*turjány*).

A Sárköz fölött az említett homok és a Duna között, az elébbi táj- és néprajzi kép folytatásaként, a Sárköztől Dömsöd tájékaig húzódik az egykori, világosan földrajzi alapon elkülönült, önállósult *Solt* (*Zsolt*) vármegyének (később járásnak) az elébbivel azonos turjános, vizenyős rétvilága, nagyjában a mai ráckevei és dunavecsei járásra terjedőleg; oly terület, amelynek rejtekeiben a lakosság szerencsésebb része a hódoltság idején is helyt maradhatott, mint Pereg, Dömsöd, Dab, Tass, Szalkszentmárton, Dunavecse, Solt, Dunapataj, Ordas népe. A zsolti terület a középkorban Fejér megye sűrűn lakott tartozéka.

A Duna—Tisza közének a Sárköztől délre eső részén megemlítjük az egykori Bács városról nevezett Bács megyét, amely közkeletűbb szóval: *Bácska* (*Bácskaság*). A hódoltság alatt magyarsága szinte teljességgel elpusztult. Sorsában osztozott a Marostól délre

eső országrész, a később Torontál, Temes, Krassó-Szörény megye-névvél nevezett, a fölszabadító háború után *Bánság* (*Bánát*, *Banatus*; 1716: *Banatus Temesiensis*, 1748: *Temesvári Bánát* MNy. XI, 39) néven is ismert terület. Újratelepülése csak részben történt magyarsággal az ország különböző részeiből. Viszont éppen ezért szinte minden faluja külön etnikai egység. Példaképen a *Bácskát* említjük. A magyarság idetelepülése nagyobb számmal mintegy száz év alatt, pontosabban 1733—1820 között történt. Nagyobb részük Tolna, Baranya, Veszprém, Somogy, Zala, kisebb részük Pest, Heves, Nógrád és a Jászság katolikus népéből került ki. II. József idejében néhány református község is települhetett; ekkor népesítik meg Feketehegyet kunhegyesi és tiszaburai, Pirost tiszaroffi, tiszaderzsi, Tetéltent, Kossuthfálvát, Pacsért nagykunsági és jászkiséri, török-szentmiklósi református magyarok. — Hasonlóan települt Torontál különböző helyekről érkezett magyarokkal, összesen mintegy 40 községben. Legfiatalabb telepe a bukovinai csángókkal népesített Sándoregyháza. Hasonló szórványos telepek a Marostól északra is vannak.

A Kecskeméttől délre, a megye határáig terjedő dúló vagy sívó *Homok* — különösen Petőfi óta — az irodalomban és a köztudatban a *Kis-Kunság* fogalmával kezd azonosulni, holott ez utóbbi történetileg tisztán körülhatárolható közjogi egység volna, tehát a tatárjárás óta helybenülő zárt, kiváltságos csoport, s így sajátos néprajzi egység, ha nem osztozott volna az egész Duna—Tisza-köze sorsában, mint szomszédai (a főtebb említett vízköziek: sárköziek, zsoltiak s talán a szintén szigetben volt Izsák kivételével). A jellemző sorsúak tehát nem az utóbbiak, hanem például Kiskőrös, amelyet Nógrád, Hont, Nyitra, Turóc tótságából telepítettek, — vagy Prónayfalva, amelyet — meg sem lehet állapítani, hány vármegyéből, községből gyűjtöttek össze a kun Tázlár, Harka, Kötöny — halasi puszták — földjére. A török hódoltságot csak négy szabadalmas kiskun község bírta ki, a zsolti elzártabb vízivilághoz hasonló területen települt Lacháza, Szentmiklós, Szabadszállás és Fülöpszállás.

A *jász-kunok* (1297: Stephani dicti *Kun*, 1503: Johannes *Kyskun*; 1349 Stêphanb dicto *Jaz* OSz.) tömeges megtelepítése a Duna—Tisza, Körös—Maros, Maros—Temes közére és mellékeire a XIII. században történt; önkormányzati szervezkedésük formája a szék volt; hét székük: Hontos, Mizse, Kecskemét, Halas, Zentelt, Kolbász és Berény. Ezekből alakult később a három jász-kún kerület:

Jászság, Nagy-Kunság, Kis-Kunság (1808: *Jászság, Nagy Kunság, Kis Kunság* LIPSZKY, *Tabula generalis regni Hung. etc.*). Az utóbbi például a kecskeméti, mizsei és halasi székből. — A néprajzot inkább érdeklő közelebbi, lehiggadtabb állapotokra tézve, a jász-kun közösségek a XIX. század legelején a következők: — 1. j á s z s á g i a k : Jászberény, Jászapáti, Árokszállás, Fénsszaru, Alsószentgyörgy, Dózsa, Jákóhalma, Mihály telek, Jászladány, Jászkisér, Négyszállás, Ágó, Boldogháza (részletesebben, akkori helyesírással: HORVÁTH, P., *Commentatio de Initiis et Majoribus Jazygum etc.* 1801.); — 2. nagykunságiak:: Karcagújszállás, Kunmadaras, Kunhegyes, Kisújszállás, Kunszentmárton, Túrkeve; — 3. kiskunságiak: Halas, Kiskunfélegyháza, Kunszentmiklós, Lacháza, Szabadszállás, Fülöpszállás, Dorozsma, Majsja; mindenik kerületnek, illetőleg községeiknek (városaiknak) nagy kiterjedésű p u s z t á i s is vannak, korábban elpusztult községek bekebelezett... területei. A XIX. században népes községek részben egészen újra települtek s korábbi jellegükből kivetkőztek, mint például Kunszentmárton, Dorozsma, Kiskunfélegyháza stb. A XVIII. század közepétől (1745-től) számítva jogilag csak a r e d e m p t u s - o k jász-kunok, azaz akik az 1703-ban a német lovagrendnek elzalogosított Jász-Kunság visszaváltásához (r e d e m p t i o) hozzájárultak. Ők voltak az igazi *kunsági* és *jászsági* polgárok, a közbirtokossági és önkormányzati jogok birtoklói. A j á s z - k u n h á r m a s k e r ü l e t az 1870-es évek megyerendezése során Pest-Piiis-Solt-Kiskun, illetőleg Jász-Nagykun-Szolnok megyébe olvadt. Ezek a m u s z á j - v á r m e g y e k. A jászság szaporasága és élelmessége a Duna—Tisza közére, a Tiszántúl tiszaparti területeire, a Nagykunságba, Solnok megyébe, a Bácskába eresztett rajokat (ez utóbbiba a Nagykunság is). Pest megye északi részein a palócsággal keverten több helyen kimutatható. Jellegzetes ilyen község a Jászság szomszédságában levő Boldog. A *jászok és kunok* vallásfelekezet szerint is kettéválnak; a jászok (Jászkisér kivételével), katolikusok, a kunok reformátusok; a magyar nyelvet is más-más népcsoporttól tanulták meg, amire mai nyelvjárásukból kovetlœztethetuiik; szállásföldjük is kétféle; a Jászság és kunság homokon, a Nagykunság kötött talajon űlt meg.

A nagykunsági kunokkal szoros néprajzi rokonságban van az újkori, történeti-jogi alakulatú *Hajdúság* (hajdúk csoportja) a mai Hajdú, Bihar és Szabolcs megyében. A közelebbi idők hat s z a b a - d a m a s h a j d ú v á r o s a 1791 óta a kun kerületekhez hasonló

önkormányzati egység, amikor a törvényhozás intézkedése kivette a vármegye hatósága alól; ez a jellege megmaradt az 1870-es évek megyerendezőse idejéig. A hat város — a legöntudatosabb hajdúság —: Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Hadház, Dorog és Vámospércs (a mai Hajdú megye területén).

A hajdúk jelentékeny része eredetileg a főntebb említett *alfeödy* (Ochsenhandelsleut) ajtó foglalkozásúak köréből toborzott hadsereg a nemzeti és vallásszabadság jelszavával Bécs ellen küzdő erdélyi fejedelmek oldalán (1500—1510: *Hajdo* Barlobas OSz.; 1584: *Hajdones ... pedestris ordinis milites* NySz.). Az első hajdúki váltság keletkezése ideje 1605, amikor BOCSKAY fejedelem több mint 9000 hajdú vitézét összeségükben nemesi kiváltsággal jutalmazta s nekik adományozta Kalló várost, Nánás, Dorog, Varjas nevű pusztákat, Hadház, Vámos, Peres, Sima és A^Tid nevű jószágokat, 1606-ban pedig Szoboszlót; hasonló hajdúszabadalommal telepítette a következő biharmegyei községeket: Szalonta (Kölesér), Ürögöd, Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Kornádi, Vekerd, Sas, Régen, Félegyháza, Bagamér, Mikepércs, Bagos, Konyár, Derecske, Herpály, Berettyóújfalu, Kába., Sáránd, Tépe. 1609-ben a kállai hajdúk Kalló helyett Böszörmény és Pród falut kapták cserébe. Sarkad 1644-ben kapott hajdúszabadságot s volt egy pár hajdútelep egybűtt is. Erdély visszacsatolása után a tömegben s nem egyenként kiváltságoltak jogait a kamara nem ismerte el s szinte valamennyi megmaradt község magánkézre került; ennek nyomában m á s s z á r m a z á s ú j o b b á g y s á g is települt közéjük, főleg katolikusok; a református hajdúság s általában a Tiszántúl területén tehát a vallásfelekezetiiség egyúttal etnikus jel is (ugyanígy a Kiskunságban). A reformátusság a szabadabb, régibb, gyökeresebb lakosságot jelenti. E kettős származás ezerint van például Berettyóújfalunak két szere: Hajdúszere és Parasztszere.

A hajdúság megszállása elpusztult h o m o k o n és s á r r é t e n mintha a jász-kunok első megtelepítésének megisméltlése volna. Mindkettő harcos, szilajpásztorkodó nép. A hajdúk egy részének telephelye az a mocsaras, nádas világ, amelynek lópajai, sárvizei, erei közeiben, rétségeiben, zugaiban, balkányai között, temérdek s z i g e t j e i n és O r m á g y a i n, hátsabb téréin megszállott: a két *Sárrét* (régí nevén: 1615: *Rétköz* MNy. IX, 223). Ilyen földrajzi helyzete erélyesen formálta, illetőleg konzerválta életmódját, néprajzi képét, természetesen a közéje telepített nem-hajdúkét is. A Sárrét

volt (a csatornázások előtt), amelynek nagyobbik része (Bihar, Békés, "jász"-Nagykun-Szolnok megye érintkezése táján) a *Nagy-Sárrét*, vagy *Berettyó-Sárrétje*, kisebbik része a Sebes- és Fekete-Körös bihari-békési vízöntő területe: a *Kis-Sárrét (Bihari-Sárrét)*; korábban Bihar megye egyik járása is: sárréti j.) A *Nagy-Sárrét* bőven jutott vízhez a tiszai áradások vizét hozó Hortobágyból rs. Mindez a közeli múltban a jellegzetes rétsági, pákász, halász, de különösen szilaj-pásztor világa,

A *Sárrét* szomszédja a hátsabb *Hortobágy melléke* (helyi ejtés szerint *Hortobagy mejjike*, irodalmi nevén *H o r t o b á g y* puszta), egykori községek (Ohat, Zám, Máta slb.) pusztán maradt területe, amelyet javarészt az önmagában is sajátos egységet jelentő *c í v i s - v á r o s*, a *c í v i s - p ó g á r*-ok városa, tréfás nevén a *k á l v i n i s t a R ó m a*: *Debrecen* kebelezett határába. Az extenzív, részben ma is szilaj jellegű jószágtenyésztés egyik maradék élőföldje.

Az Ér-Berettyó-köz hátságának, dombvidékének neve: *Érmellék*, egyúttal számontartott borvidék, a Szalacs—Margita vonaltól Fél-egyházig. Szomszédságában az érmelléki dombság és a Réz-hegység közötti Berettyómentének Bihar községig, azaz a Kösmő érig, más tájtípusba tartozólag, *Hegyköz* a neve.

Az Érnek, Túrnak, Szamosnak, Tiszának felsőtiszavidéki szemlélet és szó szerint *h a t j a i* vannak, faluk sorával, amelyeket e vizek a *h á t u k o n* tartanak. Nem dombság, még halom sem, csak folyópart, az árterek szélén, mintegy partján, bár néha nem is közelében; (a *tiszaháti* Szentmihály mintegy 8 km-nyire van a Tisza legközelebbi fordulójától). E vízmenti falusor és vidék neve: *Érhát, Turhát, Szamoshát, Tiszahát* (1307: „*Er prope Diozeg OSz.*, a névalkotásra: 1109: *Érhát OSz.*). Van *szatmári, beregi, szabolcsi Tiszahát*. Az utóbbi például helyi megállapítás szerint (a balparton) a következő helységek sora: Tiszaeszlár, Tiszalök, Tiszabüd, Szentmihály, Tiszadada, Tiszadob, Tiszapolgár: (a jobbparton): Tiszaladány, Tardos, Csobaj, Báj, Taktakénéz, Prügy (korábban Pthrügy, helyi ejtés szerint: Tügy). Az utóbbiak együttese: a *T a k t a k ö z*, azaz a Tisza egyik ága, az ú. n. Takta által körülfogott (szabolcsi) sziget-szerű vízköz. Szomszédja a Sajó-Takta közti zempléni Sajóforduló köze: *Harangod*. E vidéknek sok tekintetben már a felföldi, palócos területhez csatlakozó jellegzetes községei az elzárt taktaköziek, nemkülönben Tiszapolgár.

Az Ér, Kraszna, Szamos, Tur, Borsóvá, Latorca bővizű területe táján, a vízközök sokaságában különösen két helyen gyűlt teknőbe terjedelmes, maradandó víz; ez a kettő az *Ecsedi-láp* (helyi neve szerint: *Rét*) és a *Stemme* (-mocsár). Az előbbi a Szamos balpartján, a nyíri homok hátsabb kezdetéig terjengő lápvidék, amely a körötte megült, mintegy húsz község sajátos lápi, réti életét formálta (a vízszabályozások előtt). Északi, kisebb része Mátészalka, Kocsord, Győrtelek, Nagyecsed között a *Kis-láp*, a többi a *Nagy-láp*.

A Tisza—Szamos közének régi idő óta *Szamosköz* a neve (nemrégén még egyik szatmármegyei járásnak is ez a neve: szamosközi járás; a Szamos—Kraszna köze is krasznaközi járás volt).

Még két nagyobb tiszamenti vízközről kell megemlékeznünk, amelyek az előbbiekkal együtt a nagy nyíri homokhátat fogják közre. Ez a kettő a szabolcsi homokháttól északra, a Lónyay-csatorna és a Tisza közötti *Rétköz*, egykor a Nyírség vizeinek s a Tisza árjainak találkozó helye s a Latorca—Bodrog—Tisza által körülkerített *Bodrogköz* (1456: *Thyzabodrogkez* OSz.); tiszaparti része (Cigándtól kezdve lefelé) az alig települt *Hosszúrét*.

Az előbbieken elsorolt tiszántúli vizekkel és vízközökkel körülkerítve emelkedik ki a buckás, kisebb-nagyobb gyüledékvizekkel megcsillantott, egykor nyíresen fehérlő, nagyobbrészt a mai Szabolcs, kisebb részben a mai Hajdú, Bihar és Szatmár megye területén szétfutó homok: a *Nyír* (*Nyírség*, *Nyírvidék*), ezen a néven már a középkorban *partes*, *provincia*, *comitatus* (1200 körül: *A siluis Nyr*, *Per partes Nyr* OSz.), tehát sajátos egységként ismert tájék, a Rétköz szomszédságában, közepén a *Nyír egyházával*. Homokjai miatt könnyebben megnyargalható terület, mint a környező lápos, vizenyős tájak s ezért többet is szenvedett. Magának Nyíregyházának például 1707-ben csak 49 külön kenyeres embere van s 1753-ban Szarvas, Csaba, Mezőberény, Oroszáza vidékéről gyarapodott főleg tótokkal, akiknek utódai a *tirpák-ok*. Magából a nyír-ből hírmondó is alig maradt; vele pusztult a nyírolaj, nyírbalzsam, nyírvíz, nyírörpü, nyírabroncs valamikori háziipara s az egykori nyír egyéb jellegzetessége.

E felsőtiszavidéki területeket északról és keletről s alább is, az Erdélyi Középhegység alföldi ereszkedője felől korábban erdővidékek öveztek. Ilyen volt a Körösök közti egykori *Erdőhát*, az egykori *böleányes* erdőségnek Belényes-vidéke a Fekete-Körös völgyében, ma is sajátos megjelenésű magyarságával, (amelynek elei helyi ha-

gyomány szerint Székelyböljüvének), az Érmellék mögötti Szilágyság, a szatmári szamosmenti Bükk-alja, az Avas-hegy alatti és közötti Avasság, a máramarosi Tiszavölgy (ma is fő fatermelő vidék), maga Bereg (a középkori Beruh, berek) s kivált az az Erdő, amelynek elvétől kapta nevét Erdély, irodalmi hagyomány szerint ez az erdő a Szilágyság volna. A Szilágyság (1200 körül: Zyloc Anon.) nagyjában a mai Szilágy megye területe; egy része a múltban Közép-Szolnok vármegye tartozéka; ez a rész Kővár vidéke néven önálló közigazgatási területté vált s mint ilyen szerepelt az 1870-es évek megyerendezéséig. A Szilágy ság-nak Sylvania neve, amelytől Erdély latin Ullrasylvania, "Tran-sylvania" neve eredt volna, humanista etimologizálás eredménye lehet. A Szilágyság korábban, sőt ma is, egészen pontosan körül nem határolható terület. Időnként Erdély része, református egyházi közigazgatási helye szerint ma is Erdélyben van. Központja Ziloh (erdélyi ejtés szerint: Zilaj).

Irodalom: BÁTKY, *Alföld*, MNy. XII, 333. — ECSEDI, *A Ilortobágy-pusztai és élete*. Debrecen, 1914. — ÉBNER, *A Bodrogek köz lapi községeinek településföldrajzi vázlat*. Föld és Ember, 1925. — GYÁRFÁS, *A jász-kunok története*. I — IV. Kerskemét, Szolnok, Bpest, 1870—1885. — GYÖRFFY, *A feketekőrös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete*. Földr. Közi. 1913. — GYÖRFFY, *A hajdúk eredete*. Bpest, 1927. — KARÁCSONYI, *Békés vm. története*. Gyula, 189b. — KISS LAJOS, *-4 Rétköz*. (A Magy. Nemz. Múz. Népr. Oszt. Ért. 1932. 1.) — KOVÁCS JÁNOS, *Szeged és népe. Szeged ethnographiája*. Szeged, 1901. — *Magyarország vármegyéi és városai*. Szabolcs vm. — Szatmár vm. — Bihar rm. — Bács-Bodrog vm. — Pest-Pilis-Solt-Kiskun rm. — MELICÍ, *A jász népnévről*, MNy. VIII, 193. — OSVÁTH, *Bihar vm. sárréti járása leírása*. Nagyvárad, 1875. — REIZNER, *Szeged története*. I—IV. Szeged, 1899—1900. — Szürs, *Szabad királyi Debrecen város történelme*. I—III. Debrecen, 1871. — ZOLTAI, *Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564—1640 között*. Debrecen, 1904.

4. FELFÖLD. — Az Alföld fölötti, északi hegyvidékekből összetett országrész neve az Alföld ellenében *Felföld* (1469: Paulus *Felföldi*, 1575: *fel föld, Felföldi magyarok* NySz.) volna, de mind ez, mind a *Felső-Magyarország* név irodalmi eredetű; közkeletűbb köznyelvi néven *Felvidék* volna, de a nép ezen sem érti az egész Felső-Magyarországot, hanem helyről-helyre csupán a tőle fennebb, a h e g y e k felé következő vidéket. (Megfordítva, felülről lefelé az a l v i d é k e k, a l f ö l d e k következnek; még a bódvavölgyi pásztorok is így emlegetik az Alföldet.)

A *Felföld-nek* csak délre igyekvő folyói közép- és alsószakaszán ülnek nagyobb egységekben magyar etnikai csoportok. A Felső-Tisza

alföldjét elhagyva, a Bodrogköz fölött nevezetes vidék a *Hegyalja*, amelynek népét sok tekintetben sajátos egységgé formálta szőlő- és borgazdálkodása s közvetlen környékét e gazdálkodás, mely (például faedény, hordóféle) szüksége. 100 éves meghatározás szerint a bortermelő Hegyalja-borvidék községei: Szántó, Golop és Tállya, Rátka, Ond, Mád, Zombor, Tarcal Toka, Olasz-Liszka, Erdőbénye Tolcsva, Bodrog-Keresztur, Erdő-Horváthi, Zsadány, Olaszi, Sáros-Patak, Sátoralja-Ujhely, Kis-Toronya] (Ezzel a megállapítással nem mindenben egyezik az újabb közgazdasági tekintet szerint megállapított mai ú. n. tokaj-hegyaljai borvidék.) Tágabban véve a Sátor-hegység (Eperjes-Tokaji hegység) bodrog-hernád közti délkeletre néző lejtője, a mai Zemplén és Abaúj-Torna megyében.

A Hegyaljától nyugatra következő hernád-, bódva-, sajó-völgyi bükkalji, eger—tarna-közi. mátraalji síkföldi magyarság, a Galga alsó szakasza völgyével s a már tárgyalt Jászsággal sok tekintetben átmeneti vidék sorozat a további alföldi és a palóc csoportok szomszédsági területei között. Mindezek a palóc jellegű *f e l v i d é k*-nek — hevesi-borsodi szóval — közvetlen alvidékei, alföldjei. Ezek közül, mint legjellegzetesebbeket, kiemeljük a bükkalji Mezőkövesd, Tard, Szentistván községekben lakó *matyó-nak*, korábban *matyók-nak* (tb. számban *matyók-ok-nak*, CZÜCZOR—FOG.) is nevezett csoportot, amelyet szomszédai tatárnak is neveznek. Nevüket az alföldi kun-hajdú magyaroktól kaphatták gyakori *Mátyás* (mint *Istók*, *Bertók*) vagy a tótos *Matyó* (mint *Janó*; 1598: Johannes Mattho OSz.; 1787: *Matyó* MNy. X, 270) keresztnevükről. A bácskai feketehegyi (nagykunsági eredetű) rcf. magyarok a szomszédos Hegyes katolikusait, p á p i s t á i t csúfolják *matyó-knak*. (Ezek viszont a feketehegyieket *bunkó-nak*.) Maguk a *matyó-k* Mátyás király-mondával magyarázzák ragadványnevüket.

Ez átmeneti területek fölött a nagy tömegében is viszonylag igen sok tekintetben egységnek mutatkozó *palóc* csoport következik. A *palóc* szó gúnynév, mert a nép sehol sem hallja szívesen. Középponti területe a Mátra vidéke (nagyjában az egykori Pata vármegye), de kiterjed a Börzsöny-, Karancs-, Bükk-hegység vidékére, pontosabban az Ipoly—Sajó közére, amelyet a hegységeken kívül — inkább csak földrajzilag — a Galga, Zagyva, Tarna, Eger vize is részekre tagol.

A *palócság* északi határát a tótság jelzi. A földrajzi alapon osztályozható *palóc* terület népét az irodalomnépét *nógrádi*, *karancsalji*, *mátravidéki*, *hevesi*, *borsodi*, *gömöri* néven emlegeti; összeségük a *keleti palócság*. A gömöri Erdőhát *palóc* jellegű gépének

(Szentsimon, Sajópüspöki, Alsó- és Felsőhangony stb.) — a hasonlóképen gúnyos ízű — *barkó* a neve (1495: Emerioo *Barkó* OSz., mint *Matyó*). Azok a törekvések, hogy a *palócság-ot* a hozzátartozó községek elsorolásával pontosan körülhatárolják, nem vehetők komolyan. Ilyen megállapítás csak történeti-jogi, közjogi alapon lehetséges (jász-kunok, őrségiek, székelyek, hajdúk); viszont az ilyen történeti különállás nem akadályozza a műveltségformák ki-beáramlásának, ha bizonyos tilalmak (pl. a ruházkozásban) szolgálták is a mesterséges elkülönítést.

A *palóc-nak* nevezhető műveltségformák egyes jelenségei, ahogy már korábban is érintettük, dél és kelet felé az Alföldön s még inkább a nyugatra következő hegyvidékek népcsoportjaiban is megtalálhatók, tehát Hontban (*huntyi-sk* — v. ö. Hunt-Pázmán —), Barsban, Nyitrában is megvannak, bár palócföldi írók szerint a *huntyi* nép sem *palóc*. Ezt a Honttói nyugatra élő csoport-sort *nyugati palóc* néven foglalhatjuk össze.

A nyugatra eső, Duna fölötti, a régi: *Duna-elve* (1575: *Duna ehe felső Magyar ország*, Heltai-krón. NySz.) területen egy középkori közigazgatási természetű elkülönítés maradványaként máig megmaradt a *Mátyusföldje* név és vidék (1436: *Mathiusfeirlidy*; OSz.). Nevét CSAK MÁTÉ nádor és pozsonyi ispán keresztnevétől kapta, aki e tájék pártütő ura volt (fl321). A mai *Mátyusföldje* nagyjában a Csallóköz feletti pozsonymegyei, galántai járási, alsónyitrai, továbbá a komárommegyei udvardi (és az esztergommegyei párkányi) járás területe; a csallóköziek csak a duna—vág—közi magyarokat nevezik *mátyusföldi-nok*.

A Pozsony megyét kettéosztó Kis-Kárpátok innenső, délkeletnek eső nyúlványai tája az ország negyedik *hegyalja*, pontosabban *Hegyalatt* (egyházi közigazgatási terület), a hegyen túli pozsonyi terület pedig a *Hegyen túl* (korábban járásnév is: hegyentúli járás).

Irodalom: GYÖRFFY, *A matyók*, Népünk és nyelvünk. I, 137. -- ISTVÁNFFY, *A matyó nép élete*. Miskolc, 1897. — *Magyarország lármegyéi és városai*. Pozsony vm. — *Heves vm.* — *Gömör-Kishont vm.* — *Nógrád vm.* — *Borsod xm.* — *Nyitra vm.* — MALONYAY, *A magyar nép művészete*. V. *Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod m. vépe. A palócok művészete*. Bpest, 1922. — PINTÉR, *A palócokról. Ségismertető tanulmány*. Bpest, 1880.

5. ERDÉLY. — A magyar nép köztudatában csak egy nagyterjedelmű országrész él, (korábban külön ország): *Erdély* (egy-két régi forrás szerint *Erdélység*; tisztántúli ejtés szerint *erdéj*; másként

Erdély-ország [1200 körül: *Erdeuelu* Anon.; — *Erdeel*, Túrócikrón.]). 1542 előtt a három erdélyi (magyar, székely, szász) nemzet közjogi önállóságú, önkormányzati egység, majd önálló fejedelemség. Sajátos néprajzi képét sok évszázados külön történeti élete és fel-földiegségbe zárt földrajzi helyzete formálta. Érintkezése az anyaországgal a Maros, Sebes-Körös, Szamos völgyén állandó volt, annál inkább, mert a földrajzi *Erdély-en* kívüli szomszédos magyarországi területek főként *Erdély részei (Partium)*. A hódolt-ság idején tartósabb érintkezése főleg a Szamos völgyén át — a királyi területtel van, ami népi műveltsége egyes elemein máig meglátszik. Az erdélyiek nem erdélyi honfitársukat *magyarországi*-nak nevezik. Erdély három, nyelv szerinti népisége: a magyar (székely), a szász és az oláh több-kevesebb kölcsönös hatással volt egymásra. Az érintkező területeken a műveltségformák egy része több helyen azonos, s szembetűnő elválasztó jel gyakran csupán a nyelv.

A (nem székely) magyarság valamennyi egykori vármegyében képviselve van s a korábban nem v á r megyék hanem székek keretében élő székelység ellenében vármegyei magyarságnak nevezhető, pontosabban k o l o z s megyei, t o r d a megyei, h u n y a d m e g y e i stb. megkülönböztetéssel. Javarészt szórványok, szigetek sora s már ezért is külön-külön néprajzi egységek, ha valami sajátosan őket illető összefoglaló nevük nincs is. E megyenévvel nevezhető kisebb egységek külön színéhez sokkal járulnak a gazdasági helyzetüket már a múltban is meghatározó földrajzi viszonyok. Ebből is következik, hogy különösen a tárgyi műveltségformák változatosak.

Erdély nagy, négy vármegyébe nyúló földrajzi egysége, vidéke: a *Mezőség* (1447: Poss. *Mesezilwas* CSÁNKI, V, 412), a két Szamos, a Sajó, a Marosba ömlő Luc-patak, a Maros, az Aranyosba ömlő Túr-patak és az Aranyos között, régen nehéz közlekedésű, erdőtlen dombság. Középpontja a nyári, egykor két hétig tartó vásárait az egész Mezőséget összegyűjtő Uzdiszentpéter. Néprajzi közössége a vele érintkező szász-sággal, oláhsággal, szamosmenti magyarsággal, a kalotaszegi magyarsággal, a székelységgel egyaránt megállapítható.

Erdély leghatározottabban elkülönülő nagyobb (nem székely) magyar csoportja a *Kalotaszeg*. (1474). *Kalotazegh* [község] CSÁNKI, V, 365) népe, Kolozs megyében, a Kalota, Sebes-Körös, Almás és Nádas-patak völgyében, mintegy 40 faluban. Egykor részben a váradi püspökség tartozéka, mint kalotai főesperesség. E csoporthoz számítható az azonos megjelenésű tordaaranyosmegyei Magyarléta és

Tordaszentlászló s a Kolozsvártól keletre eső Györgyfalva. Középpontja Bánffyhunjad. Helyi megállapítás szerint két részre oszlik: *Felszeg-re* és *Alszeg-re*.

A tordamegyei magyarságból szembetűnően kiválik s külön egységként mutatkozik két község: *Torockó* és *Torockószentgyörgy*. Az előbbi korábban szabadalmas város, az utóbbi jobbágy község. A XVI. században Torockó is magánkézre került. Egyik ősrétege a XIII. században Stájerországból a korábbi magyarságra telepített, tehát német eredetű, de már a középkorban megmagyarosodott bányaász és vasverő iparos, a gyáripar előtti időkben gazdag, endogámiában élő, a XVI. század óta unitárius vallású, hegyek közé zárkózott, konzervatív hajlamú nép.

A szigetszerűen élő egyéb megyei magyarságból főlemlítjük a besztercenaszódmegyei *Zselyk*, *Magyarnemegye*, *Na,gy-sajó*, *Sófalva*, *Tacs*, a szolnokdobokamegyei *Domokos*, *Magyarláros*, *Szék*, a hunyadmegyei marosparti *Haró*, aztán *Lozsád*, a hunyadi vár körüli *Hosdát*, *Rákösd* és *Oral jaboldogfalva*, a szebenmegyei *Szakadat*, a küküllőmegyei *Datk*, s az alsófehérmegyei *Hegyalja* és környéke magyar faluit, csupán néhány példaképpen. Nagyobb részük néprajzilag teljesen ismeretlen. *Dés* és *Torda* egy része (*Új-Torda*) fejedelmi telepítésű, katonakeresztű nép, mint a hajdúság.

Rövviden még két erdélyi, újabb eredetű magyar csoportot említünk meg: az *örmények-et* és a Bözödújfaluban élő zsidó vallású magyarokat. Az előbbieket Moldvából települtek a XVII. században, elsőízben 1669 után, s különösen *Gyergyószentmiklós-on*, *Görgény-szentimré-rén*, *Felfalu-ban*, *Petélé-n* és *Szépvíz-en* szálltak meg. Később, főleg mint kereskedők, Erdély majd minden városában szétszóródtak. Fő helyük *Szamosújvár*, amelyet maguk építettek a XVIII. században, kincstári területen, az egykori Gerla falu helyén. — A bözödújfalusi zsidóvallású magyarok (székelyek), az egykori szombatosok ortodox zsidó hitre s a keleteurópai zsidóság szokásaira tért utódai.

Erdély nagy, több vármegyényi területre terjedő, zárt egysége a *székelység* (1095: *scicul* MNy. XVII, 100), Erdély egyedüli ősfoglalója. Területe a *Székelyföld* (tréfásan: *Szikulia*; lakói tréfás neve: *góbé*, *székely góbé*, *lófő*; 1353: *lwhfew*; Szék. Oki. I, 63; a székelyek e neveket büszkén vallják magukénak). Ősi csoportosulásuk, mint a magyar nemzeté is, nemi, nemzetiségi volt (nemzet). A XIII. századtól kezdve a nemzetiségi szervezet tudata homá-

lyosulni kezd s helyébe — földrajzi tényezőktől is irányítottan — a területi szervezkedés kerül (a XIII. században: *Siculi terrae - Sebus* [Sepsi], *Siculi de Kezd*, *uni ver sitae Sicurorum de Telegd* [Udvarhely]). A közeli múlt *Udvarhely* (anyás z ék), *Maros-szék*, *Csik-szék* és *Háromszék* összefüggő területétől távolabb, az Aranyos-folyó mellett, ugyancsak ősfoglalóként tartózkodnak *kezd i székelyek*, akik a XIII. században a tordai várhoz tartozó földből kaptak adományt, A székelység sajátos csoportjait nagyjában történeti (egykori közigazgatási) alapon, a korábbi nemzetségi megoszlásból eredő területiség szerint különíthetjük el, a korunkig fönmaradt állapot alapján székeik szerint., A székek, (s e d e s), mint ilyenek, a XIV. században alakulnak ki. Itt is, mint néhol egyebütt magyar földön, a szék korábbi neve *com it at us* (1322: *Septem comitatus Siculorum*: a hét székely szék — *nem i s p á n s á g*). Ez a hét, nevében máig élő szék: *Udvarhely*, *Maros*, *Csik*, *Sepsi*, *Kezdi*, *Orbai*, *Aranyos*; együttesük az *Universitas Siculorum Septem s e d i u m S i c u l i c a l i u m* (v. ö. *Universitas Saxonum*: szász egyetem) . A székely egyetem élén a király által kinevezett székely ispán (1280: *comes Siculorum*) áll; később ez a méltóság is a király címei közé kerül. A XVI. század óta Udvarhely *Keresztúr*-(*iszék-vel* (= fiók-székkal), *Csik Kászon-nal* és *Gyergyó-val* említetik együtt s ugyanakkor jelentkezik *Sepsi*-, *Kezdi*- és *Orbai-szék* együttes *Háromszék* neve, amely pedig igazában már ekkor is *n é g y s z é k*, mert hozzátartozik az elébbieknél valamivel később szervezett *Miklósvárszék*. Később Udvarhely a kilenc faluból álló *Bardoc-fiszék*-kel egészült ki.

A székek közigazgatási, igazságszolgáltatási, katonai kerület-félék, megfelelően a magyar vármegyéknek és járásoknak, de ezekkel nem azonos szervezetben és tisztviselőkkel.

A *székelység* ma is a székek szerint gondolja el a maga csoportjait s kinek-kinek széki hovatarozása mintegy nemzetiségbeliségét is jelzi. Helyi származása jelzésében a székely elébb a székét nevezi meg, azután a faluját így: *Udvarhely széki*, *etédi*.

A hagyományos alapon székekben körülhatárolt egységeket keresztezik a földrajzi viszonyok, az ezek szerint alakult gazdasági állapotok; ennek eredménye a különböző, főleg tárgyi, néprajzi leltár. A marosszéki *Nyárádmente*, vagy a háromszéki *Szépmező* termékeny síkjainak élete más, mint a havasalji, a fenyőövbe tartozó csiki

községeké. E különbségeket helyenként a nép is nyilvántartja. Az udvarhelyszéki *Rika erdeje* a környéket *Rikán-innen-re* és *Rikán túl-ra* választja. (A *Rikán-túl* alakult *Bardoc-fiszék*.) Gyergyó nemcsak történetileg alakult egység, hanem földrajzilag is eszményien az; tipikus vidék, amelyen természetesen sajátos néprajzi jellegek is megjelennek. Hasonlóképen keletkezik a régi keletű *Fel-Csik* és *Al-Csik* vidéknév s részben ilyen alapon jut önállóságra *Kászonszék*, amelyet csak a Kászon vize, vizenyője választ el Kézdi-széktől. Viszont földrajzilag szinte azonos a sepsi *Szépmező* s a brassai *Barcaság* vidéke (1211: terram *Borza*, 1218: terram de *Barza*, 1349: terrae *Barza* MNy. XI, 242), de néprajzi képükben jelentős különbségek vannak. — Gyakori a folyókról vett vidéknév: *Marosmente*, *Homoródvidéke*. — Neve szerint is vidék — a *Sóvidék*: Sóvárád, Szováta, Parajd, Alsó- és Felső-Só falva, Korond, Atyha a Kisküküllő és a Korond vize völgyében. — A Hidvég és Felsőrákos közötti Oltvölgynek, a Bárót vize völgyiségének neve *Erdővidék*. — Tréfás értelmű *Szentföld* kettő is van: ahol a szentekről nevezett s általában katolikus székelység az alábbi protestáns (református) községek fölött csoportosul. Az egyik a Nyarád felvidéke, a mikházi ferenczrendi kolostor körül, a másik Háromszék katolikus vidéke.

A XVIII. század közepén a hagyományos székely csoportosulásokat egy katonai jellegű, részben forgalmi-vámügyi intézkedés keresztezi és zavarja — az ú. n. s z é k e l y h a t á r ő r s é g s z e r v e z é s e, illetőleg szervezete, amely különösen a csíki székelység ellenálló részét bújdosásra s idegenbe településre bírta. Néhol pedig (— mint a Hajdúságban, pl. Berettyóújfaluban —) társadalmilag két részre osztotta a lakosságot: k a t o n a - r é s z e n - v a l ó - r a és j o b b á g y - r é s z e n - v a l ó - r a.

A XIX. század elején (— 1. LIPSZKY térképén: Tabula generalis regni Hung, etc.) Erdély vármegyéi (comitatus) a következők: Hunyad, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Alsó-Fejér; vidékei (districtus): Fogaras, Kővár; székely székei (sedes): Aranyos, Maros, Udvarhely, Csik, Háromszék; szász székei (sedes): Kőhalom, Segesvár, Nagy-Sink, Meggyes, Újgyház, Szeben, Szerdahely, Szász-Sebes, Szászváros y szász vidékei (districtus): Beszterce, Brassó (vulgo Barcza).

A legújabb keserű fordulótárról itt nem szólva, a zaklatást befejezi az 1870-es évek megyerendezései során a székek felosztása, illetőleg megyékbe osztása; megyei vagy szabadalmas községeket (pl. az udvarhelyi székely faluk keleti vonalán kívüleső hargitaalji Oláh-

falut, az Ojtozi-szoros előtti Berecket stb.) a székelységbe, székeleyeket a korábbi megyékbe osztanak, pl. Marosszék nagyobb részét Maros-Torda megyébe, az egész Aranyosszékot Torda-Aranyos megyébe stb.

A történeti Székelyföldön kívül régi hiteles források szerint laktak *székeleyek* Pozsony, Nyitra, Győr, Komárom, Sopron, Vas, Somogy, Zala, Veszprém, Fejér, Tolna, Baranya, Bihar vármegyében is; ezeknek az erdélyi székelységből származtatása bizonyítatlan; sok helyen csak olyan foglalkozásnév (s p e c u l a t o r e s) erdőőr etb.), mint a hegyi pásztort jelentő b l a c h, b l a k (O l á h) ugyancsak Erdélyen kívül.

A Székelyföld szomszédságában csoportosan vagy szórványosan települt nem székely magyarságot a székely nép (s nyomában az irodalom) *csángó* foglalja össze. Az északra, nyugatra eső nem székely magyarokat (például a mezőségeket, az egykori tordamegyeieket) nem nevezik így. A név a mai néprajzi kép szerint nem *székely*, o l á h o s megjelenésű (például kieresztett ingű), vagy a székelytől elfajzottnak vélt magyarokat akarta jelölni. A *csángó-név* tehát gúnynév (1401: Georgius *Chango* OSz.), amelyet egyik ú. n. csángó csoport sem vall magáénak. De néprajzi alapon sem foglalhatók egységbe, már csak egyes csoportjaik egymástólvaló nagy távolsága s valamikori érintkezésük kimutathatóságának hiánya miatt sem. Egy részük bizonyíthatóan székely eredetű, más részük származása bizonytalan, még ha története a közép-korig nyomonozható is.

A köztudatban, irodalomban négy csoportjuk ismertebb: a *hétfalusi*, *gyimesi*, *bukovinai* és *moldvai csángók-é*. A brassómezei hétfalusiak csoportja hét falu: Bácsfalva, Türkös, Csernátfalva, Hosszúfalva s ezektől kissé távolabb: Tatrang, Zajzon és Pürkerec; jobbra székely, különösen háromszéki eredetűeknek látszanak. — A *gyimesi csángók* Hsik megyében (de nem Csík-székben), a Gyimesi-szoros előtt, a Tatros felső medencéjében levő Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplak és Gyimesbükk jobbra szétszórt, havasi jellegű telepeken lakó csíkszéki eredetű népe. — A *bukovinai csángók* József-falva, Andrásfalva, Hadikfalva, Fogadjisten és Istensegítség községekben lakó (jobbára csíki) székely eredetű nép; előbb Moldvában települtek meg a székely határőrség szervezésével járó forrongás idején, majd Bukovinának a félhold alóli fölszabadítása után a fenti községek tájékán, amelyeket maguk alapítottak. — A *moldvai csángók* tatros-völgyi és beszterce-torkolat-melléki része székely eredetű, a Szeret mellékén s

részben a Szeret és Prut közén lakó része pedig magyar; maguk sem tartják és mondják magukat székelynek, hanem magyarnak s ennek (Ungur-nak) tartja őket az oláh anyám elvű, velük együtt élő moldovánok népe s általában az oláhság. A moldvai magyarok jelentékeny része néprajzi jellemzői egy részét, közlük nyelvét is, elvesztette, más részét mind a tárgyiak, mind a szellemiek köréből megtartotta. Biztosan megkülönböztethető s könnyen megállapítható meghatározó jelük róm. kat. vallásuk. A magyar művelődés folyamatától elrekesztve, évszázadokon át a kelet európai bizánci műveltség szint hatáskörében élve, a magyarságnak leginkább kelet európai jellegű, sok régi műveltségelemet őrző csoportja; e tekintetben még figyelemreméltóbb, mint a többi magyar peremi csoport.

E csoportokon kívül újabban szintén csángó néven emlegetik a brassómezei Krizba, Barcaújfalú, Apáca, a nagyküllőmezei Datk és Halmágy, a háromszékmezei (nem székely) Árapatak, Bodola, Élőpatak, Erősd, Nyén, a szebenmezei Szakadat s az udvarhelymezei Zsombor magyar népét.

A *bukovinai csángók* egy (kisebb) része az 1880-as években visszaköltözött elhagyott hazájába; új telepei a következő helyeken vannak: Déva (Vajdahunyad, Csernakeresztúr; Hunyad m.), Gyorok (Arad m.), Székelykeve (Ternes m.), Sándoregyháza, Hertelendyfalva (Torontál m.).

A tömösi és bodzai szoros közötti hegyalját lakó hét falunak s az imént említett három, ugyancsak brassómezeinek területe: a *Barcaság*, azaz a *Barca* (helyi ejtés szerint *Barsza*) folyócska vidéke.

Irodalom: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.* Szerk. CSUTAK VILMOS, Sepsiszentgyörgy, 1929. — HORGER, *A barcasági magyar közösségek története.* Brassó, 1904. — HÓMAN, *A székelyek eredete.* MNy. XVII, 90. — JANCsó, *A székelyek. Történeti és néprajzi tanulmány.* Bpest, 1921. — JANKó, *Kalotaszeg magyar népe.* Bpest, 1892. — JANKó, *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe.* Bpest, 1893. — KOLUMBÁN, *A hétfalusi csángók a múltban és jelenben.* Brassó, 1903. — LÁZÁR, *Alsó-Fehér vm. magyar népe.* Nagyenyed, 1896. — LÜKÖ, *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal.* Bpest, 1936. — MALONYAY, *A magyar nép művészete. I. A kalotaszegi magyar nép művészete.* Bpest, 1907. II. *A székelyföldi, csángó és torockói magyar nép művészete.* Bpest, 1909. — MELICH, *Barcsa, Barczaság, Bárca.* MNy. XI, 242. — ORBÁN, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti és népismei szempontból. I—VI.* Pest, 1869. SZÁDECZKY-KARDOSS, *A székely nemzet története és alkotmánya.* Bpest, 1927. — SZONGOTT, *A magyarországi örmények pthnographiája.* Szamosújvár, 1903.

27.486. — K. M. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)